

RUTTKAY-MIKLIÁN ESZTER – GULYÁS ZOLTÁN

VÁLTOZÓ TERVEK, VÁLTOZÓ VISZONYOK, VÁLTOZÓ EREDMÉNYEK.

REGULY ANTAL A TEREPEN

„aki nem mer vállalkozni valamire, az nem is lát semmit és nem is jut semmire”

(REGULY Antal levele szüleinek, Hamburg, 1839. szept. 18.
MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek gyűjteménye Ms 4754/127.)

Bevezetés

Reguly Antal (1819–1858) egy különös életutat bejáró magyar kutató volt a 19. század közepén. A jó anyagi körülmények közé születő és tehetséges fiatalember jogásznak tanult, ám egy európai utazás teljesen új, ismeretlen pályára állította: a magyar nyelv eredetét és rokonságát tanulmányozó nyelvészé, a magyarok származását kutató tudóssá vált. E folyamat azonban nem volt könnyű: Reguly tisztában volt saját korlátaival és felkészületlenségével – de képességeivel és elszántságával is. A külvilág is eltérően fogadta a fiatal kutatójelölt szándékait: ki támogatva lelkesedését, ki kritizálva hiányosságait. E vívódások közepette formálódtak Reguly tudományos tervei, nézetei a kutatás módjáról, céljáról, és változott viszonya a terepmunkát meghatározó adatközlőkhöz is. Ez a folyamatos változás végigkövete többéves kutatóútján, ahonnan már egyértelműen elismert tudósként tért haza.

Reguly fiatalon, 39 évesen hunyt el, saját maga alig publikált. Nézeteit elsősorban kéziratos hagyatékán keresztül ismerhetjük meg, gyakran csak egy-egy félmondatból következtetve a mögötte húzódó szándéokra. Leveleiben tervekről számol be, vagy utólag magyarázza el, mit miért tett. Naplója szűkszavú, főként eseménytörténeti feljegyzés, amely nem tartalmaz hosszús, szubjektív leírásokat. Írásunkban – már csak azért is, mert más nincs – e forrásokra hivatkozva próbáljuk meg bemutatni Reguly változó terveit, változó viszonyát az adatközlőkhöz, valamint az eltérő viszonyulásból adódó változó tudományos eredményeit.¹

Magyarország – diákévek

A zirci ciszterci apátság hatalmas birtokokkal és nagy politikai befolyással rendelkező intézmény volt a 19. században. A fejlődése 1814-től gyorsult fel, amikor önállósodott

¹ Jelen tanulmány elsődleges forrását Reguly Antal kéziratos hagyatéka jelenti, melynek online közzétételén 2018 óta dolgozunk a „Regulyversum – mindent Regulyról” című, K 143962 sz. NKFIH projekt keretében. Az idézett német nyelvű kéziratos források többségének magyar fordítása és a jegyzetek Gulyás Zoltán munkája. Ezt a továbbiakban nem jelezzük külön. A források 2024 novemberétől elérhetők a regulyarchivum.hu oldalon.

addigi anyaintézményétől, a sziléziai Heinrichau apátságától. A rend szolgálatában állt Reguly István, az apátság „fiskálisa” – gazdasági és jogi ügyintézője –, aki szintén jómódban élt és tekintélyes embernek számított. Egyetlen fiúgyermekének, Antalnak 1819-ben az apát, Dréta Antal lett a keresztaja. A következő apát, Willax Ferdinánd – aki anyai ágon a Reguly család rokona volt – támogatta a fiú tanulmányait, utazásait, későbbi tevékenységét. A gyermek kiváló oktatásban részesült: elemi iskoláit Zircen végezte, majd a rend székesfehérvári gimnáziumába járt. Ezután egy évet Selmecebányán töltött, majd a győri akadémián tanult bölcseletet. Tanulmányait végül a pesti egyetem jogi karán zárta 1836 és 1839 között. Iskolai eredményei mindenhol kiválóak voltak, részt vett önképzőkörökben, különösen érdeklődött az ásványtan, a földrajz és a történelem iránt. Pesten ének- és rajzórákat vett, és a sportokban is járatos volt: szívesen úszott, vívott. Ha tehette, színházakat és hangversenyeket látogatott. Az egyetemi nyári szünetekben utazásokat is tett, elsősorban az apát anyagi és erkölcsi támogatásával. 1837-ben Bécsbe utazott, ahol kulturális érdeklődését is kielégíthette: naplójában múzeumi és színházi élményeiről egyaránt beszámolt. 1838-ban a felvidéki bányavárosokba utazott, ahol egyrészt a tájat és lakóit figyelte meg, másrészt a bányászat és a mineralógia területén tájékozódott.² Utazására egyfajta kettősség volt jellemző: hol árusok szekerére kéredezkedett fel, vagy étlen gyalogolt; hol – nyilván az apát támogatását élvezve – egyházi méltóságoknál vacsorázott. Pesti kapcsolatai is magas körökbe vezettek, és édesapjának írt leveleiből úgy tűnik, járatos volt az apátság kényes ügyeiben is.

Nyugat-európai kitekintés

Nem tudjuk, miért és hova indult Reguly 1839-ben olyan sietősen, hogy jogi egyetemi záróvizsgáit is előre hozta, és haza sem ment szüleihez. A későbbi magyarázatok elsősorban azt vetik fel, hogy talán valamelyik nyugat-európai egyetemen szeretett volna továbbtanulni, egy azonban biztos: Szibériába vezető nyelvészeti, néprajzi és térképészeti expedíció nem szerepelt a tervei között. Pestről Pozsonyon, Bécsen, Brnón, Prágán, Drezdán és Berlinen át Hamburgba utazott. Onnan hosszú levelet írt szüleinek a megtett útról és további terveiről. Beszámolt arról, hogy milyen útítársakkal ismerkedett meg, melyik város milyen benyomást tett rá, hol mennyit költött – és honnan miért nem írt levelet haza. Megemlíti, hogy Berlinben egy volt iskolatársánál szállt meg, aki éppen ott tanult, és más magyar utazókkal is találkozott. Csehországban gyalogtúrákat is tett. Jellemző, hogy a zirci apát kérésére a poznani érseket is meglátogatta. Berlinből Hamburgba nem az egyenes, rövid utat választotta, hiszen az „nagyon sivár és unalmas” lett volna, hanem Szczecinen át Rügen szigetére utazott, onnan fordult vissza Hamburgba. Ehhez a kitérőhöz már kölcsön kellett kérnie, mivel elfogyott a pénze, viszont Hamburgban a szülei révén újabb pénzküldemény várta. A kirándulás alkalmával a véletlen folytán ismeretséget kötött egy svéd fiatalemberrel, aki „tektélyes, egyike az első családoknak”, és „egész barátságosan” meghívta Regulyt Svédországba.

² Magyarországi utazásairól szóló kéziratait Selmeczi Kovács Attila adta ki, egy részletes életrajzzal együtt. Lásd REGULY, 1994.

Feltehetően ennek hatására bukkan fel először Reguly levelezésében Skandinávia, Észak és Oroszország. A szövegből egyértelműen kiderül, hogy korábban ez nem szerepelt a tervek között:

„20-án elutazom innét [Hamburgból] a szép Holsteinen keresztül Kielbe, Koppenhágába; Koppenhágából Gothenburgba³ (Svédországban) és Trollhättanon (Európa legnagyobb és legszebb vízesése), Wenersburgon⁴ át Stockholmba; Stockholmból Pétervárra, és ismét vissza Lübecken át Hamburgba.

Kedves Szüleim! Talán meglepődnek ezen a merésznek tűnő terven, de sírva kellene visszatérnem, ha a mostan oly közel lévő szép Svédországot és ezt a világvárost, a büszke Pétervárt nem láthatnám. Amit most kevésből meg tudok tenni, egy másik alkalommal ehhez ezekre volna szükségem.

Honnét vettem ezt a lelkesedést Észak iránt? – nem tudom. De már egy teljes éve uralkodik rajtam, és mivel ezeket a vidékeket is elég jól ismerem, tudom, hogy nem fogok csalatkozni. Svédország történelme elsöre magával ragadott, és általa – az érdekes svéd karakter. Tudják ezt a barátaim is, akik egy társaságba jártak velem, de nem hitték, hogy eljutok ide.” (REGULY Antal levele szüleinek, Hamburg, 1839. szept. 18. MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek gyűjteménye Ms 4754/127.)

Reguly valóban eljutott Svédországba, jóval később pedig Szentpétervárra is. Stockholmi tartózkodása alatt azonban egy sorsfordító ismeretséget kötött: a Svéd Királyi Könyvtárba látogatva találkozott Adolf Ivar Arwidssonnal (1791–1858), a finn nemzeti ébredés egyik központi alakjával. Arwidsson 1823-ban hagyta el az Orosz Birodalomhoz tartozó Finn Nagyhercegséget, ahol nézetei túl radikálisnak számítottak, ezért elvesztette egyetemi állását. 1825-től a Svéd Királyi Könyvtár munkatársa, 1843-tól igazgatója volt. Rokoni, tudományos és politikai kapcsolatai azonban továbbra is fennmaradtak és működtek Finnország területén és a svédországi finn emigráció köreiből egyaránt.⁵ Arwidsson politikai tevékenysége mellett történeti kutatásokat végzett, nyilván ezért érdekelt a finn nyelv eredete és rokonsága is. A magyar fiatalemberrel hamar szóba is került ez a kérdés: szavakat hasonlítottak össze, Reguly megismerkedett SAJNOVICS János (1770) és GYARMATHI Sámuel (1799) munkáival a magyar és a számi (lapp) meg a többi finnugor nyelv rokonításáról.

„Stokholmba érkezvén a' kir. könyvtár látogatása alkalmával a' fő könyvtárnokkal beszédbe eredvén, ki is a' magyar és finnus szavak hasonlatosságait fejtegetvén a' finnus nyelv tanulására és magyar közti hasonlatosság nyomozására birni igyekeze és annyira is gerjeszté vágyát, hogy egynehány nap mulva finnia fő városából Helsingforzbul érkezett atyafiával csak ugyan el is mentt, így tá-

³ A város mai hivatalos (svéd) neve Göteborg.

⁴ A város mai hivatalos (svéd) neve Vänersborg.

⁵ 1858-ban, hosszú idő után először utazva Finnországba, tüdőgyulladást kapott, és szülőföldjén halt meg. Laukaa településen temették el, ahol édesapja lelkészként szolgált – s ahol 1840-ben Reguly is megfordult.

madván benne a' vágy magyarok eredete utáni nyomozódásra.” (REGULY István életrajza fiáról Toldy Ferencnek, keltezés nélkül, MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye MIL 4r. 88/37.)

Nem tudjuk, Reguly milyen ismeretekkel bírt korábban a magyar nyelv eredetéről. Hallott Kőrösi Csoma Sándor útjáról, és Fábíán István visszaemlékezései szerint győri történelemtanára, Maár Bonifác is beszélt óráin a finnugor rokonság elméletéről: „*Nem csoda, ha oly tűzlelkű ifjú, minő Reguly volt, különösen felvillanyozva érzé lelkét a derék tanár azon szavai által, melyekben, a finn-magyar kérdés fejtegetése közben, a népeket s tájt füstötte, hol apáink ősi fészket, s rokonainkat feltalálhatóknak vélte.*” (Fábíán 1860; idézi SZÍJ, é. n., 333–334.)

Reguly kényszerűségből – pénzt várva szüleitől – a tervezettnél jóval hosszabb időt töltött Stockholmban, így módjában állt új érdeklődésével foglalkozni. Emellett érdekes és hasznos ismeretségeket kötött, például a fiatal Cavalliusszal, aki Arwidsson mellett a könyvtárban kezdett dolgozni, valamint Clas Collannel, Arwidsson rokonával, de a svéd előkelőségek között is megfordult. Regulyról azt említik a források, hogy kiváló társasági ember volt, énekelt, táncolt, több nyelven beszélt, jó kiállításával nagy sikert aratott a hölgyeknél is. A 20 éves fiatalember élvezte ezt a társasági sikert, és igyekezett minél nagyobb előnyt kovácsolni belőle: „*Hogy most már tekintélyt is adjak magamnak, mindenütt mint »Herr v.« kell írnom magam, és itt egy magyar nemesember ebben a szegény országban óriási gyanút kelt a vagyona miatt – ceremóniákat rendeznek velem, hogy alig tudom visszatartani a nevetést.*” (REGULY Antal levele szüleinek, Stockholm, 1839. október 9–18. MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye Ms 4754/175.)

Anton von Reguly, a fiatal „tudományos utazó” mégis maga mögött hagyta Stockholmot, és Clas Collan társaságában, a szezon utolsó hajójával – 1839. november 8-án – megérkezett Finnországra, hogy a magyar nyelv eredetével kapcsolatban vizsgálódjon.

Finnország – ismerkedés a tudománnyal

Bár Stockholmból szüleinek írott levelében Reguly arról számolt be, hogy egy hónapot szán Finnország és Szentpétervár beutazására, élete másképpen alakult: Finnországban másfél évet töltött el, és csak 1841. május 24-én utazott tovább Szentpétervárra. Ezalatt személyisége, tudása, tervei és pozíciója is jelentős változáson ment keresztül.

Az a Finnország, amelybe Reguly érkezett, 1809 óta a svéd fennhatóság helyett az Orosz Birodalom kötelékébe tartozott, nagyhercegség megnevezéssel. A nemzeti romantika eszméi finnes pragmatizmussal és finn elszántsággal álltak a nemzeti kultúra megteremtése, a finn nyelv, a népköltészet megismerése és az önállóságra törekvés mögött. Jellemző az az Arwidssonnak tulajdonított mondás, miszerint: „*svédek nem lettünk, oroszok nem akarunk lenni, legyünk hát finnek*”. E szellemi áramlatnak a legismertebb – és legnagyobb hatású – eredménye a Kalevala első változatának, az Ős-Kalevalának a megjelenése 1835-ben. Az Elias Lönnrot körorvos által gyűjtött és egybeszerkesztett

epikus énekek hatalmas sikert arattak mind a finn, mind a nemzetközi közönség körében. A Kalevala inspiráló hatása az egész kulturális életet átjárta – és átjárja a mai napig. Pezsgett a kulturális és a tudományos élet, a tehetséges tudósoknak és a jó képességű népi énekeseknek komoly kultusza alakult ki.

200 év távlatából nem lehet nem észrevenni a magyar és a finn reformkor közti párhuzamokat az anyanyelv hivatalos használatától a függetlenségi kérdésekig. Reguly számára ismerősnek tűnhettek a finn közélet kérdései, a fennmaradt dokumentumok alapján azonban nem csatlakozott sem egyik, sem másik táborhoz. Bár egy szélsőségesen nemzeti érzelmű emigráns finn indította el Finnországba, s ennek révén számos ismerőse, barátja volt e körből, szoros kapcsolatot ápolt az orosz adminisztratív és katonai vezetéssel is. Viljo Tervonen szerint finn ismerősei közül sokan bizalmatlanok voltak Regulyval (Csúcs, 2019, 22.). Politikailag semleges álláspontja mögött többféle okot tételezhetünk fel: egyrészt nem ismerjük magyarországi értékpreferenciáit, másrészt nem tudjuk, mennyire látta át a politikai helyzetet, mennyire tartotta saját boldogulását – mindkét irányba szélesedő kapcsolatait – fontosabbnak az aktuális kérdéseknél, vagy mennyire volt esetleg tudatos választás a semlegessége. Úgy tűnik, hogy a társasági élet terén nem volt válogató: mind finn, mind orosz ismerősei körében élvezte a ráirányuló figyelmet, gyakran játszva az „igen előkelőt” (REGULY Antal: Finnlandi Uti Jegyzetek. MTA KIK Kézirattár, Történelem Földr. 4r. 25.).

Annál több konfliktus érte tudományos berkekben. Hamar kiderült ugyanis az a tény – amely Reguly számára is nyilvánvaló volt –, hogy a „tudományos utazó” megnevezés nincs összhangban Reguly felkészültségével:

„Itt voltam, s csak azt tudtam, hogy finnül akarok tanulni. Ilyen fiatal fejjel ritkán határozza el magát az ember ilyesmire – hisz ez számtalan tapasztalatot és kitaró tanulást kíván –, így aztán bizonyára elhiszik nekem, hogy kínos helyzetbe keveredtem. A kezdet volt a számomra a legnehezebb: tudásom túlságosan is hézagos volt ezekben az északi dolgokban, és én is nevetségesnek tűntem magam előtt a tervemmel: »a két nép rokonságát keresni meg« – hiszen magyarból is csupán az alapismereteket tudtam, a finnből meg éppenséggel semmit. Meg kellett hát ismerkednem vele, miként az egész Északkal. [...] De még mindig nem tudok magamhoz térni afölött való csodálkozásomban, hogy lehet az, hogy most finnül tanulok. Én, aki mindig is jogász voltam! Igencsak komikus számomra is, úgy tűnik föl az eset előttem, mint a sors játékszere, amely egyrészt alaposan megterhel, másrészt olyan dicsőségbe emel, amely legnagyobb becsvágyamat is messzemenően kielégíti. Itt tekintélyem van és értékelnek...” (REGULY Antal levele szüleinek, Helsinki, 1839. december 28. Közli: HUDI, 1984, 407.)

Finn és számi tanulmányait – balszerencséjére – az akkor már elismert tudós, Matthias Alexander Castrén segítségével kezdte meg, akire meglehetősen rossz benyomást tett, és ez a rossz viszony Regulyt egészen Szibériáig elkísérte. Reguly azonban a szorgalmával és kitarásával eredményeket ért el: gyorsan képes lett finnül és svédül társalogni. A megelőlegezett bizalom jeleként tagjává választotta őt a Finn Irodalmi Társaság,

és erről Reguly büszkén számolt be szüleinek. Megismerkedett a Kalevalával és a finn népköltészet alkotásaival, valamint fordításokat is készített.⁶ Értesült a finn folklórgyűjtők módszereiről, a kiemelt kutatandó témákról, például az epikus énekekről, a kanteléről, a szokásokhoz kapcsolódó folklórról. Tisztában volt azzal, hogy a gyűjtések közreadásakor a gyűjtők erősen átszerkesztették a szövegeket, tartalmi összefüggések mentén ciklusokat alakítottak ki. Mindezek az impulzusok és az a tény, hogy Helsinkiben gyakoribb volt a svéd szó, mint a finn, arra ösztönözték, hogy vidékre utazzon, és maga is megpróbálkozzon a gyűjtőmunkával. Erre Arwidsson keresztfia, Wolmar Schildt-Kilpinen révén nyílt módja, aki a korábban már emlegetett Laukaa településen volt orvos. Segítségével Reguly bő egy hónapot lakott a Juntunen családnál. Fő célja a finn nyelv gyakorlása volt, a család napi tevékenységébe azonban csak annyira folyt bele, amennyire érdemesnek tartotta. Szüleinek írt beszámolója szerint nagyon jól berendezkedett; egy külön épületben saját szobája volt, ahol a magával vitt olvasni- és tanulnivalóval tudott foglalkozni. Itt készült a tavaszi hóolvadást követően tervezett lappföldi utazására, és itt kezdte el írni a „Finnlandi Uti Jegyzetek” című füzetét (REGULY Antal: Finnlandi Uti Jegyzetek. MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Történelem Földr. 4r. 25.). Ebben először leírta az elmúlt fél év megfigyeléseit, benyomásait. Ezután rendszeresebben vezette jegyzeteit, bár naplónak nem nevezhetjük ezeket. Szüleinek egy leendő országleírás tervéről számolt be, s valóban, nagyon sok statisztikai adatot gyűjtött össze, újságcikkek tartalmát jegyezte le, adminisztratív egységeket, fogalmakat írt le amellet, hogy saját megfigyeléseit rögzítette. Május végén indult útnak észak felé, és gyalog, csónakon, lovas kocsin haladva gyakorlatilag körbeutazta Finnországot. Szállást általában lelkészeknél kapott, így a helyi lakosságról tőlük informálódott. A természeti látványosságok és az ipari létesítmények egyaránt vonzották, igyekezett sok mindent megnézni, de sehol sem időzött hosszasan. Útba ejtett egy híres runóénekest, Paavo Korhont, akitől írott énekeket gyűjtött, és akinek természetéről annyit jegyzett fel, hogy „flegma”: *„Wihtejärviben lakik Paavo Korhonen, a jelenlegi legünnepeltebb finn népi költő – egy régi, hideg szobában ült, halat pucolt és vágott, pipával a szájában – a flegmaság legtisztább formája jellemzi, amit valaha is láttam...”* (REGULY Antal: Finnlandi Uti Jegyzetek. MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Történelem Földr. 4r. 25.)

Mindenhol érdeklődött a kantelék iránt, és feljegyezte, ha különleges típust látott. Leírta a viseleteket, az emberek viselkedését, mozgását – hol elismerően, hol némi szarkazmussal. A számi nyelvvel sokat foglalkozott, hiszen a nyelvhasználatához ez volt az elsődleges lépés. Magukról a számi emberekről viszont sztereotípiákban gondolkodott: *„Nagy varázslónak kell lenniük, talán én is tanulok tőlük valamit – legalábbis kártyát vetni és abból jósolni – amiben a lappok szintén mesterek. Alacsony emberek, és nem lehetnek valami nagyon szeretetre méltók – bár ki tudja –, hölgyek eddig nem mondtak róluk véleményt. Meg fogok próbálni néhányukról portrét rajzolni, talán mégis valaki beléjük szeret...”* (REGULY Antal levele szüleinek, 1840. április 28., Lammasaho. MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Ms 4754/129.)

⁶ Erről lásd A. MOLNÁR, 1985, 2003.

Útjának szinte legészakibb állomása jelentette a csúcspontot: két hetet töltött Lars Levi Laestadiusnál. A számi származású, Európa-szerte ismert botanikus Karesuando lelkipásztora volt, és a számi mitológiáról írt éppen könyvet. Regulyt lenyűgözte Laestadius tudása: „*Ez volt a non plus ultrám, itt pihentem július 8-tól 22-ig. Laestadius lelkésznel laktam. Ő Svédország egyik első számú botanikusa (Linné ideje óta a svédek mindig kiválóak voltak a természettudományokban), és feleségével, gyermekeivel lappul beszél, amit öröm hallgatni. Sok tanulnivalóm volt tőle a lapp dolgokról, és itt döntöttem ezek mellett a tanulmányok mellett.*” (REGULY Antal levele Villax Ferdinánd zirci apátnak, 1840. szept. 30., Vaasa. MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Ms 4754/182.)

Reguly Laestadius feleségétől számi dalokat jegyzett fel, és Lappföldön szerzett be először néprajzi tárgyakat is, kifejezetten azzal a céllal, hogy majd a Nemzeti Múzeumnak ajándékozza.

Reguly a Botteni-öböl partján utazott délre, és Vaasában töltötte a telet. Ez az időszak a hosszas vívódást követő nagy döntésről szól. „A tudománynak fogok élni” – írta meg a zirci apátnak, és innentől Reguly utazása más dimenziót kapott. A kalandor lelkű ifjú utazgatásait tovább már nem lehetett alkalmi kölcsönökből és a szülők rendszertelenül érkező támogatásából finanszírozni. Új, a tudományos kutatásnak megfelelő konstrukciót kellett keresni, ezért a szülők szervezésében hírt kapott Reguly terveiről a Magyar Tudományos Akadémia, amely támogatásáról biztosította a fiatal tudóst, amennyiben az részletesen beszámol terveiről. Erre azonban már Szentpéterváron került sor.

Finnországi hagyatékának legfontosabb része kétségtelenül a „Finlandi Uti Jegyzetek”, melynek vegyes tartalma még feldolgozásra vár. Fordításai közül a Kalevala első énekéből készült fordítás tudománytörténeti jelentőségű, bár nem tudhatjuk, hogy valójában mikor készítette (A. MOLNÁR, 1985). Sokféle dalszöveget jegyzett le, melyek között népdalok és műdalok egyaránt szerepelnek, és van köztük egy „népi énekes” által írt kézirat is (Paavo KORHONEN kézírata Reguly Antal gyűjtéséből. MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Magyar Nyelvtudomány 4r. 7/2.). Más színvonalat képvisel vót gyűjtése (MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Magyar Nyelvtudomány 4r. 7/2.), amely már igazi terepi gyűjtésként értékelhető. Reguly lakodalmi énekeket és szövegeket jegyzett és kottázott le, német fordítással.⁷ Adatközlőit alig jelölte; egy odavetett jegyzetben találkozunk Anna Ivanovna – híres vót énekes – nevével és a „csúd” táncosokkal, akiknek Reguly fizetett a produkciójukért. Anna Ivanovnáól Reguly előtt és után is sokan gyűjtöttek, így jött annak híre, hogy az aszszony elégedetlen volt Reguly nyelvtudásával – a balti-finn nyelveket beszélő gyűjtőkhöz képest valóban nagy volt Reguly hátránya, hiszen nem anyanyelvén gyűjtött.

Néprajzi tárgyai, melyeket Finnországban szerzett be, csak részben jutottak el Magyarországra, és mára már nem maradtak fent. Reguly megismerkedett az északi környezettel, az utazással, a nélkülözéssel. A nyelvtudomány szempontjából a legnagyobb hozadéka a Finnországban eltöltött időnek az, hogy Reguly elmélyült a nyelvészeti szakirodalomban, megtanult finnül, és tanulmányozta – elsősorban könyvek segítségével – a számi nyelvet. Tapasztalatai alapján, és különösen Gyarmathi Sámuel

⁷ Kiadta HALTSONEN, 1958a, 1958b.

(1799) eredményeire támaszkodva megállapította, hogy a magyar nyelv rokonságát minél keletebbre kell keresni (PÁPAY, 1905, V–XV.), és ezért indult el másfél év után az Orosz Birodalomba, ahova immár a Magyar Tudományos Akadémia küldöttként érkezett meg 1841 nyarán.

Szentpétervár – a valódi felkészülés

Szentpétervár ekkoriban nemcsak az Orosz Birodalom, hanem Európa egyik legjelentősebb tudományos központjának számított. Legfőbb intézménye az 1742-ben, I. Péter által alapított Orosz Tudományos Akadémia volt, mely az ugyancsak általa építtetett Kunsztkamera épületében működött, míg tagjai természetesen az ország egész területén tevékenykedtek. A birodalom humán- és természettudományos feltárására rendszeresen szerveztek expedíciókat, így a terepkutatásnak komoly hagyományai voltak. Reguly tehát valóban a legjobb helyet választotta a további kutatáshoz, és ezt igyekezett is minden erejével kihasználni. Elolvasott mindent, ami érintette a kutatási területét nyelvészeti, történeti, földrajzi, régészeti témában. Nemcsak a finnugor nyelvekre koncentrált, hanem megismerkedett a mongol és a török nyelvekkel is. Átnézte a pravoszláv hittérítők munkáját segítő bibliafordításokat, katekizmusokat, nyelvtanokat. Tanulmányaiiban segítségére voltak az Orosz Akadémia neves tudósai, elsősorban Karl von Baer (oroszul Karl Makszimovics Baer), Peter von Köppen, Christian Martin Frähn, akik a szakterületükön igyekeztek útmutatást adni Regulynak. Baer volt Reguly legfőbb pártfogója egész oroszországi tartózkodása alatt. A sokoldalú tudós az embriológiától a földrajzon át a néprajzig mindennel foglalkozott, és kiemelt fontosságot tulajdonított az embertan-nak. Terepkutató is volt, így praktikus ismereteket is átadott Regulynak, például hogy miként lehet arcról gipszmaszkot készíteni. Reguly érdeklődése tehát tovább bővült, mind szaktudományi, mind földrajzi értelemben. A tudományos körökben a megítélése továbbra is kettős volt, akárcsak Finnországban: szorgalmát, érdeklődését és kiváló képességeit sokan értékelték, és biztatták a munkára; sokan azonban nem megfelelő felkészültsége miatt – hol nyíltan, hol burkoltan – támadták. Reguly erejét meghaladóan tanult; egészsége már itt megromlott.⁸

Szentpétervári tartózkodása alatt szoros kapcsolata alakult ki a magyar származású Balugyánszky családdal. Balugyánszky Mihály jogtudós Nagyváradon és Pesten tevékenykedett, majd Pétervárra költözött, ahol jelentős karriert futott be. Megismerkedett Mihail Mihajlovics Szperanszkijjal,⁹ aki a Szibéria-kutatás számára az 1822-es törvényekről ismert, amelyben a nomád, félnomád és letelepült őslakosok jogállását szabá-

⁸ Már magyarországi levelezésében is téma volt, hogy mikor milyen állapotban van az egészsége a korábbiakhoz képest.

⁹ Szperanszkij, Mihail Mihajlovics (1772–1839) jogtudós, közigazgatási reformok kidolgozója Oroszországban. Liberális reformjavaslatai I. Pál és I. Sándor uralkodásának kezdetén magas rangra – a cár közvetlen tanácsosa – juttatták, ám 1812-től erős konzervatív nyomásra kegyvesztett lett. 1816-tól visszatért az állami szolgálatba: előbb penzai, majd szibériai kormányzóként tevékenykedett. 1821-től ismét a fővárosban szolgált: jogi és közigazgatási reformokat vezetett be, és összeállította Oroszország törvénytárát.

lyozták. Balugyánszky Szperanszkij munkatársa lett az alkotmányreformban, később egyetemi tisztséget kapott: dékánna, majd rektorra választották. Nagy hatással volt a jogoktatásra, de továbbra is részt vett a törvényalkotásban. Szabadelvűsége miatt – mely magyarországi karrierjét is derékba törte – támadások érték, de szakmai tevékenysége továbbra is felfelé ívelt. Kapcsolatrendszere a legfelsőbb körökhöz csatlakozott, egészen a cári udvarig. Regulyt Balugyánszky és felesége családtagként kezelte, így a társasági élet – immár Péterváron is – nyitva állt előtte (bővebben Balugyánszkyról lásd TARDY, 1954).

Reguly kezdeti kapcsolata a magyar Akadémiával kisebb anyagi segéllyel és speciális feladatok megoldásával indult. Nagy tervének, a manysik felkeresésének támogatását az Akadémia ahhoz a feltételhez kötötte, hogy Reguly mutassa be részletesen a céljait. A fiatalember még mindig bizonytalan lehetett saját tudásában, így meglehetősen sokáig halogatta a választ. Reguly „Jelentés a Magyar Akadémiához” című munkaterve 1842. május 2-án érkezett Pestre. Pápay József hosszasan idéz belőle a Reguly-hagyaték hanti nyelvű részének feldolgozásához írott előszavában, és az első oldal fényképmásolatát is közli. Ma azonban a kézirat hollétét nem ismerjük, így PÁPAY (1905, V–XV.) számít forrásnak. A tervezet komplexitása és szakmai mélysége meglepte az Akadémiát, hiszen egy lelkes, tehetséges, ám szakképzetlen ifjú levelét várták.

Reguly azt tűzte ki célul, hogy megfelelő anyagot gyűjtsön annak eldöntéséhez, hogy a magyar nyelv a finnugor (akkor még „finn”) nyelvek közé tartozik-e vagy sem. Elsődleges célja tehát nyelvészeti volt: nyelvi adatgyűjtés és összehasonlító nyelvészet. A nyugati finnugor nyelvekről nyert tapasztalatai és a kevés szakirodalmi adat a keletiekéről azt sejtette, hogy minél keletebbben érdemes a rokonságot kutatni, így elsődleges célként a manysik és a hantik felkeresését nevezte meg. Felfogása szerint amennyiben az összehasonlító nyelvészet közös vonásokat mutat ki a múltban, abból a történeti kapcsolat is következik, ezért a történeti források gyűjtése és a néprajzi megfigyelés a második tennivaló. Ezután a földrajzi viszonyok megfigyelése következik, amelyek segítenek megérteni a kultúra alakulását, amely – véleménye szerint – nem választható el a környezettől. Emellett az embertani kutatásokat is fontosnak tartotta, sőt, ezeket szélesebb körben is tervezte kiterjeszteni, akár egész Szibériára vonatkozóan. Eredményként azt remélte, hogy az összegyűjtött adatok alapján eldönthető a nyelv- és néprokonság kérdése, azaz hogy a magyar a finnugor nyelvek és népek körébe tartozik-e vagy sem. Amennyiben igen, akkor a tudományos eredmény mellett a magyar nyelv fejlesztéséhez is fel lehet használni a finnugor példákat.

A „Jelentés” fényes sikert aratott Pesten, az Akadémia egyöntetűen támogatta terveit (PÁPAY, 1905, XV.), és jelentős támogatást ítélt meg Regulynak, aki a hírre teljes bizalommal elkötelezte magát, hogy magyar megbízatásból utazik a manysikhoz. Az egyre késlekedő finanszírozás ellenére sem fogadta el az esetleg adódó orosz hivatalos támogatást. Erre a döntésére épült a romantikus magyar hazafi imázsa, aki hazája számára szeretne nagyot alkotni. Ez a kötődés magánál Regulynál is kifejezésre jut, ám a későbbi nehézkes kapcsolattartás során Reguly számos keserű megjegyzést tett mind a magyar Akadémiára, mind az országra vonatkozóan.

A Magyar Tudományos Akadémia küldötteként Reguly nem került be az orosz tudományos rendszerbe: nem tartozott hivatalos el- és beszámolóval senkinek, ezáltal alig

maradt nyoma a tevékenységének. A rendelkezésünkre álló források inkább magánleveleknek tekinthetők, bármennyire is tudományos a tartalmuk. Tudós pártfogói azonban jelentősen segítették útját ajánlóleveleikkel, amelyek a birodalmi adminisztráció számára igazolták Reguly utazásának szükségességét. Így juthatott hozzá Reguly a számára fontos statisztikai adatokhoz, térképekhez, forrásokhoz – és az utazáshoz szükséges iratokhoz. A nagyobb városok tudományos közössége mellett a társasági életben is részt vett, személyes ismeretségeket kötött kormányzókkal, hercegekkel, egyházi főméltóságokkal, bányamérnökökkel és katonatisztekkel.

A magyar Akadémia ígért támogatása azonban egyre késett, Reguly nem halogathatta az indulást az utazásra alkalmas időjárás miatt. A reménytelen helyzetből Baer magánkölcsöne segítette ki, aki egy rövid útra adott neki támogatást, ahol megmutathatja, mire lenne képes jelentősebb támogatással. Reguly így magyar elkötelezettségét megtartva indulhatott útnak.

Vége terepen – a manysi és hanti kutatás

Reguly tehát egy rövid kutatás tervével érkezett az Urálba 1843 decemberében, legalábbis Baerrel ebben állapotok meg. Vszevolodo-Blagodatszkoje településre érve a helyi bányászati kirendeltség munkatársai segítették szállással, térképekkel és kapcsolatokkal. December 11-én találkozott először manysikkal, amit így írt le Baernek:

„Mindezen intézkedések tetőfokának az a két vogul bizonyult, akik az intéző utasítására tegnap estefelé érkeztek meg ide a Lozváról (50 versztre innét) – két agastyánról van szó: az egyikük neve Jurkina, 79 éves, a másik pedig név szerint Bahtyijarov, 60. Velük töltöttem az egész estét, és örömmel biztosíthatom Önt, Államtanácsos úr, hogy ez nem olyan züllött és közönséges nép, mint ahogyan azt általában gondolják róluk. Mindkettejük haja fekete, állításuk szerint ugyanúgy néznek ki, ahogyan a többi vogul, jellemüket tekintve könnyedebbek, élénkebbek, mint általában a finn[ugor] népek, ebből adódóan gyorsabb a felfogásuk és azonnal válaszolnak. Jurkina (erős testfelépítésű és hosszúkás arcú), aki a háztartása miatt nem maradhat sokáig távol az otthonától, holnap útnak indul, miután gipszlenyomatot vettem róla; Bahtyijarov azonban, aki szabad, mint egy vad, mindenfajta kötelék nélkül, itt marad nálam és a tanítóm lesz.

Tisztelt Államtanácsos úr! Ezek az emberek igen jó benyomást tettek rám, és elmondhatom, hogy az utam során először most vagyok igazán boldog – készségesek és őszinték, és már csak azért is, mert örömet okoznak nekem, biztos vagyok abban, hogy a nyelvüket egész rövid idő alatt el fogom sajátítani. Azok az emberek, akik egyoldalúak, és nem értik meg a népek természetes állapotát, olyan szörnyű képet alkottak erről a népről, amelyet ritkán festenek meg egy másikról; az ilyen embereknek nincsen más véleményük, mint csupán a saját előítéleteik; ők csak az idegen és a saját neveltetésük számára talán kellemetlen formákat látják, és eszükbe sem jut a tartalom után érdeklődni – hogy itt ugyanolyan emberi

természet működik, sőt még emberibb és romlatlanabb, mint az övök.” (REGULY Antal levele Baerneknak Vszevolodo-Blagodatszkójából, 1843. december 9. MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Ms 4758/68.)

Fontos megjegyeznünk, hogy utazása alatt – az első találkozástól a visszatekintésig – ezzel azonos hangnemben és tartalommal ír a manysikról, annak ellenére, hogy nyilván voltak negatív tapasztalatai is.¹⁰

Reguly a nyelvtanulással, nyelvi gyűjtéssel kezdte meg tevékenységét. Alig 2–3 hét alatt [!] olyan nyelvtudásra tett szert mestere, Bahtyjár¹¹ segítségével, hogy folklóralkotásokat is gyűjtött, sőt azok tartalmáról és a műfajok rendszeréről, valamint a hitvilág kérdéseiről is beszámolt. Ez az elképzeltetlenül intenzív találkozás a manysi kultúrával különböző helyzetekben és sokféle gyűjtési módot alkalmazva zajlott.

A nyelvi gyűjtéshez szöszedeket készített. Ehhez bőségesen voltak előképei, hiszen a legkorábbi források is megadott szavak összehasonlításával rokonították a nyelveket. Gyűjtése során megfigyelhető, hogyan változik a modelláló nyelv: a szavak listáit németül készítette, és orosz fordítás segítségével kérte be a manysi nyelvű adatokat. A hanti és a nyenyec nyelv tanulmányozásakor azonban már a német és az orosz nyelv háttérbe került, a manysi vált a magyarázó nyelvvé. Tematikus nyelvészeti gyűjtéseihez kérdőívszerűen állított össze példamondatokat, amelyek alapján pl. a feltételes módra, az igeidőkre, az egyes mondatrészek megformálására kérdezett rá.

A folklórgyűjtések szituációját és módszerét elképzelni sem nagyon tudjuk; az archaikus szövegű epikus énekek lejegyzése első hallásra lehetetlen feladatnak tűnik a gyűjtő számára; az énekes folklór szövegszerű diktálása pedig az énekes részéről jelent óriási kihívást. Reguly szöveglejegyzései nincsenek sorokra tagolva, folyamatosan írta a szöveget. Manysi nyelvtudását jónak ítélte meg, míg a hanti nyelv elsajátítására kevesebb ideje volt. A hanti szöveglejegyzésekben található olyan „hibák”, melyek arra utalnak, hogy nem értette teljesen a szöveget (pl. egybe írt szavakat). „*Mélyen tisztelt uram, bocsássa meg nekem, hogyha az utazásomról szóló közelebbi tudósítást egy későbbi időre tolom, elkezdtem itt egy munkát, amely minden erőmet igénybe veszi: osztják énekek gyűjtéséről van szó. Addig kell itt dolgozni, míg az emberek türelme el nem fogy, utána ez már nehéz volna.*” (REGULY Antal levele Baerneknak Berjozovból, 1844. november 21. MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Ms 4758/73.)

Folklórgyűjtésének mennyisége lenyűgöző. A gyűjtés időszakában Reguly nem is számolt be a tevékenységéről, hiszen a munka teljesen lekötötte. Későbbi leveleiben írta meg, hogy milyen gazdag a gyűjteménye. A gyűjtemény esetleges túlzott méretéért még magyarázkodott is későbbi gyűjtései során, arra hivatkozva, hogy az előadott énekek lejegyzését kötelezőnek érezte magára nézve, bár gyanítja, hogy mások számára a szövegek nagy mennyisége talán nem lesz fontos és érthető.

Ennek az intenzív tanulási és gyűjtési folyamatnak híre ment a manysik között. Amikor Bahtyjár hazalátogatott, nyilvánvalóan elmesélte, mivel töltötte az elmúlt egy

¹⁰ Ellentétben pl. Jankó Jánossal, akinek a naplójában a napi bejegyzések és a retrospektív zárás hangneme teljesen ellentétes. Lásd Nagy Zoltán írását ebben a kötetben: NAGY, 2024.

¹¹ Manysi segítője nevét Reguly többféle alakban írja. Amikor nem idézetről van szó, egységesen a Bahtyjár alakot használjuk.

hónapot. Tevékenységével sokan nem érthettek egyet; az obi-ugor kultúrában jellemző titoktartási és tabuszabályok egyáltalán nem kedveztek a gyűjtésnek. Bahtyjár visszatértekor Reguly ezt írta a naplójába: 1844. 01. 17. „*este jön Bachtjjar, szemrehányásokat tesznek neki, hogy elmondta nekem az énekeiket*” (REGULY Antal Calendariuma. MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Magyar Nyelvtudomány 16r. 22.)

A bizalmatlanság érzékeltetésére a Reguly-irodalomban azt a jelenetet szokás használni, amikor részeg asszonyok késsel támadtak Regulyra, mondván megölte férjeiket, levágta a fejüket és ládába rakta. Úgy magyarázzák a történeteket, hogy a gipszmaszkok készítését érthették félre a feleségek. Reguly azonban Baerneck címzett levelében (Pelim, 1844. április 21. MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Ms 4758/72.) leírja, hogy „tulajdonképpen a pap volt az, aki összekuszálta a nép józan eszét, amely nem adott volna hitelt ezeknek a butaságoknak”. Az elzárkózás azonban nem volt egyöntetű. Reguly céljai és módszerei minden korábbi találkozástól eltértek. Ugyan segítették őt az orosz hivatalos szervek, de nem volt sem állami hivatalnok, sem hittérítő, sem adószedő. Egy ismeretlen világ képviselője volt, ahol érdeklődtek a manysik iránt. Ez a különössége felkeltette a manysik érdeklődését, és távoli vidékekről jöttek Regulyhoz, hogy találkozzanak vele, elhívják saját vidékükre is. Ilyen fogadtatásban valószínűleg sem előtte, sem utána nem részesült kutató: „*Nem hallgathatom itt el azt a nyájasságot és szivességet, mellyel a nép ezen az egész vándorlason fogadott mindenütt... [...] ...kik, mint mondák, csak azért jöttek, hogy megismerkedvén azon férfúival ki népökhöz ennek nyelve s életmódja megtanulása végett küldetett, őt kérjék hogy őket s az ő tartományukat is meglátogassa.*” (TOLDY, 1850, 88–89.) Az egyik ilyen vendége az addigra már hírből ismert Alekszej Kaszimov volt, akinek kulcsszerepe volt az Urált ábrázoló térképvezérlések elkészültében:

„Feljebb az Ivdel mellett egy még kellemetesebb látogatója volt, t. i. egy sokat járt kelt »királya a' keletnek«, e vidékek Crösusa, Kasimov Elek, kit a moszkák Bogatyinak (dúsgazdagnak) neveznek, mert szerintök 19,000, az osztyákok mondása szerint 10,000 iramszarvas birtokosa. Minthogy nyájai messze elterjednek, részint a Pecsóra, részint az Ób körül, s a jasszák [prémadó] lefizetésére évenként nagy utakat kénytelen tenni; ő volt azon férfi, ki e vidékekről, egész a szamojédek földeig, a legteljesb ismerettel bir. E férfit tehát öt napig tartá magánál Reguly, hogy őt az Ural éjszaki részei, s minden egyes telep, magasság és folyó iránt kikérdezze. Így készült három abrosz...” (TOLDY, 1850, 88–89.)

Érdekes, hogy mindezek ellenére alig van adatunk az adatközlőiről. Naplóiban gyakran csak keresztnevek szerepelnek, azok sem minden esetben, a levelekben pedig vélhetően nem tartotta fontosnak az egyes személyek bemutatását a fenti néhány eseten kívül. Az adatolás nélküli gyűjtéseitől eltér a „Szamojéd tanulmányok” című kézirata, mely pontos(nak tűnő) adatokat tartalmaz a címlapon:

*„Samojed tanulmányok
a Sigva folyó Sukerje nevű helységében augusztus 16–29^{ik} 1844.*

Vojgenpäng nevű vogul közlései folytán, ki gyermek és férfi korát az uralon iramtenyésztéssel a Samojedok közt töltötte, maga is Samojed származású lévén. Nagytyát *Szainah*nak hívták ki még született Szamojed volt, s' ki csak 1712^{ben} midőn megkereszteltetett telepedett meg Szukerje nevű helységben, több más Samojedokkal kik együtt alapították a nevezett helységet és kiknek ivadékaik most már tökéletes vogulok, de kik közül az iram tenyésztéssel foglalkozók és ennek folytán a hegyeken lakok még szamojedül beszélnek..." (MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Nyelvtudomány 2r. 54.)

E nagyon pontos és részletes feljegyzés a gyűjtés helyéről, idejéről és az adatközlő személyéről kellemes meglepetést okoz első látásra, hiszen Reguly máskor nem volt túl bőbeszédű e tekintetben. Amint azonban a fenti információkat összevetjük az Urávidéken élő népek földrajzi elhelyezkedésére, történetére, nyelvhasználatára, életmódjára és vezetéknevanyagára vonatkozó ismereteinkkel, szinte minden állítás mellé kérdések sora fogalmazódik meg (erről részletesen lásd RUTTKAY-MIKLIÁN, 2009).

Ismeretes, hogy Regulyt a nyelv, a folklór és a földrajzi adatok mellett a fizikai antropológia is érdekelte. Bár uráli bányász ismerőseitől kapott két koponyát, amelyek feltehetően manysiktól származnak, itt már nem vetődött fel – mint a „csúdoknál” Szentpétervár környékén –, hogy sírokat bontasson fel. Ehelyett használta a gipszmaszkokat és a méréseket. Így Kaszimovnak, Jurkinának, Bahtyjárnak és még 6 társuknak a testi adatait is ismerjük, hiszen Reguly koponya- és testmagasság-méreteket vett róluk (VÁNDOR, 2009). Ez azonban úgy tűnik, annak ellenére nem ártott a köztük kialakult jó viszonyoknak, hogy az embertani mérések voltak talán a leginkább traumatizáló események sok kutatót nép esetében világszerte.

Reguly arra is figyelmet fordított, hogy vajon az általa gyűjtött adatok mennyire tekinthetők reprezentatívnak. Kutatási helyszínének megváltoztatását például egyszer azzal indokolta, hogy a korábban tanulmányozott csoport kis létszámú, és eltűnően lévő nyelvi és kulturális variánst képvisel; újabb állomáshelyén nagyobb létszámú, perspektivikusabb csoportot vizsgálhatott. Különösen igaz volt ez akkor, amikor a magyar Akadémia támogatását megkapta, és így terveit bővebbre merete szabni.

„Az első ok, ami engem Vszevolodszkoje elhagyására késztetett, az a tapasztalat volt, amelyet az Ivgyelhez vezető utamon szereztem, mégpedig az, hogy csupán három kunyhó lakójának – összesen 4 vagy 5 ember – a nyelvét tanulmányoztam, mivel az Ivgyeltől északra lakó cserdinyi vogulok már átvették a velük állandó kapcsolatban lévő szoszvaiak nyelvét. A jelentős támogatás, amelyet később kaptam, arra szólított fel engem, hogy egy másik, nagyobb létszámú és nemzeti létben még erőteljes törzset keressék.” (REGULY Antal levele Baerneknak Berjozovból, 1845. január 30. MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Ms 4758/76.)

Ennek a törekvésnek némiképp ellentmond, hogy a Reguly-hagyaték folklórszövegeinek zöme valójában 3-4 énekes tudását – és nyelvhasználatát – tükrözi; ez persze nem

jelenti azt, hogy Reguly nyelvtudása, nyelvi jegyzetei nem fedhettek le szélesebb kört. A későbbi feldolgozásnak azonban az egyik nehézsége az volt, hogy e nyelvváltozatok addigra megváltoztak vagy eltűntek. A nyelv és a kultúra változásával természetesen tisztában volt Reguly, több megjegyzést is tett erre. Terepadatait manysi és hanti segítőtől kapta. A nyelvi és földrajzi adatok esetében feltehetően kevésbé voltak kételyei, a folklórszövegek magyarázatakor azonban megállapította, hogy nyelvmestere, Bahtyjjár sem ismeri a régies szavak jelentését.

Ahogy azonban gyarapodtak saját tapasztalatai, kritikusan kezdett viszonyulni a tudományos forrásokhoz, és inkább lemondott róluk, ha kételkedett a minőségükben. Hosszú utazást tett például Tobolszkba, többek között azért, hogy Vologodszkijjal – egy hanti szótárt összeállító pópával – találkozzon. Tobolszkban azonban olyan rossz hírért hallotta, hogy lemondott a szótár beszerzéséről.

„Vologodszkijjal nem találkoztam, két hónappal ezelőtt áthelyezték Petropavlovszkba, azonban a szótárának megszerzését Vlagyimir tobolszki püspök felajánlotta nekem oly módon, hogy levélben felszólítja őt, küldjön el a részemre egy másolatot a munkájáról; sajnos azonban ez a mű – szerzőjének osztják tudományával együtt – olyan rossz hírben áll, hogy ezzel a kegyességgel inkább nem óhajtottam élni, mert itt egy rossz könyv nekem többet árthat, mint használhat.”
(REGULY Antal levele Baerne Pelimből, 1844. április 21. MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Ms 4758/72.)

Ugyancsak kritikusan viszonyult a korábban értékesnek gondolt bányászati térképekhez:

„De jobb, ha silány munkák nincsenek a birtokunkban; a róluk való jó vélekedés útján megtévesztenek minket, és nem egy óránkat elrabolják azzal, hogy a saját tájékozódásunkat megzavarják. Nem akarok én ezzel ellenségesen viszonyulni az Északi expedíció térképéhez, igaz azonban, hogy a szerzők nem rendelkeztek teljes (általános) felfogással ezekről a vidékekről, ennél fogva lehetetlen volt az egyes részek összeállítása a valós viszonyoknak megfelelően.”
(REGULY Antal levele Baerne Pelimből, 1844. április 21. MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Ms 4758/72.)

Önmaga ismereteivel is kritikus volt Reguly, és leveleiben rendszeresen felhívta a figyelmet hibáira, hiányosságaira, majd elnézést is kért értük. Felvállalta, hogy egyes esetekben nem tudott egy jelenségről véleményt alkotni: *„Hogy mikor költöztek ezek a vogulok a Lozvára, arról még nincs véleményem...”* (REGULY Antal levele Baerne Pelimből, 1844. április 21. MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Ms 4758/72.)

Gyakori, hogy újabb információi, tapasztalatai alapján egyes kérdésekben felülbírálja saját korábbi véleményét:

„A Felső-Szoszva lakóinak megnevezésében tapasztalható ellentmondásért, Államtanácsos úr, az elnézését kérem, mivel ezeknek a térképeknek az elkészítése nem egy időben történt. Vszevolodszkojében, ahol a másodikat és a harmadikat készítettem, a szűkebb látókörömből eredően – amely egybevágott az általános nyelvhasználattal és a politikai adminisztrációéval – osztjásoknak neveztem őket; most azonban, miután alkalmam adódott a valódi osztjásokat – a »Händä« népet – megismerni, nem tudok egyebet tenni, mint hogy kijavítom az előbbi hibát, és voguloknak nevezem őket, ahogyan azt az első térképen látja.” (REGULY Antal levele Baerne Pelimből, 1844. április 21. MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Ms 4758/72.)

Látható, hogy Reguly folyamatosan alakuló tudása a manysikról és a hantikról túllépett a gyors, rövid expedíció kategóriáján. Eddigi utazása során már Finnországban és Péterváron sem érte be gyors benyomásokkal. Állandó magyarázkodásra szorult azonban Baerne írt leveleiben, melyek tartalmát nem lehet elválasztani céljuktól, azaz attól, hogy a hosszabb kutatómunka szükségességét, valamint az előre egyeztetett munkatervtől való eltérést igazolják.

*„A cél, amelyet követek, és amit tőlem elvárnak – a magyarok kapcsolatba hozatala a finn törzs népeivel, tudományos igazolás útján. Ez a munka nem felületes ide-oda kapkodásból áll; a saját ereje által, az eme népek szellemi sajátosságai-iba való behatolásból kell kifejlődnie és felemelkednie. Legádázabb ellensége a sietség, mivel elfojtja a tudományos fejlődést. Ön engem hazahív, Államtanácsos úr, és egy második szibériai útra céloz! De köteles vagyok-e a feladatom teljesítését évekre elhalasztani, csak azért, mert a földijeim nem szűnnek meg ilyen méltánytalan játékot űzni velem!¹² Kutatásom tárgyát most alaposan meg kell értenem, belé kell hatolnom, míg az érettségem érzete azt nem mondja: elég – és akkor vagyok készen. És meg fogja látni! Biztosan remélem, hogy a súlyos ígéret – amelyet egyszer egy levélben tettem Önnek: egy magyar tudományos nyelvku-
tató megalkotása – beteljesül, és talán ezzel egyidejűleg – a néprajzi munkáim-
on keresztül – eme népek tudományos nemzeti felfogásához is utat fogok törni.”* (REGULY Antal levele Baerne Pelimből, 1844. április 21. MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Ms 4758/72.)

Miután a magyar Akadémia támogatása megérkezett, Reguly új lehetőségekkel és kötelezettségekkel szembesült. A megbízás igazolta a részletes kutatásra vonatkozó elképzeléseit, egyben (még) magasabb elvárásokat fogalmazott meg saját munkájával szemben.

„Talán azt mondhatják, hogy a feladatomban egészen más fordulatot és jelentőséget adtam, mint ami korábban volt; ez a fordulat azonban már a kezdetektől fogva létezett. Azon nézetek – amelyek révén ez a kérdés a valódi tudományos,

¹² Ekkor még nem kapta meg a Magyar Tudományos Akadémia ígért támogatását.

nemesebb jelentőségét elnyerte, és egy életünkre ható, gyümölcsöző fordulatot hozott – eredményezték azt, hogy az Akadémiánk oly sok figyelmet szentelt a fáradozásaimnak, és a támogatását ígérte a részemre, sőt mi több, csupán egyes levelek és néhány ívnyi emlékeztető-szerű irat alapján olyan teljes bizalommal ajándékozott meg (csupán elveimet és kiindulópontjaimat figyelembe véve), amit egy skolasztikus »specimen eruditionis« sem szerezhetett volna. Ez a bizalom azonban olyan, amelyre méltatlan volna egy brosúrával vagy egy félkész munkával válaszolnom, és amely engem további állhatatosságra és az ügyem (kielégítendő fokon történő) véghezvitelére kényszerít.” (REGULY Antal levele Baerneknél Berjózovból, 1844. december 18. MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Ms 4758/74.)

Baer a véleménykülönbségek ellenére végig kitartott Reguly mellett, és tulajdonképpen titkári tevékenységet látott el: intézte levelezését, kezelte pénzügyeit, tartotta a kapcsolatot Reguly, Pétervár és Magyarország között. Ennek oka nem lehetett más, mint a Reguly tevékenységébe vetett hit: bízott abban, hogy valóban nagy eredmények születhetnek az expedíción. Reguly ritka beszámolóit tele voltak érdekes és fontos adatokkal, és Baer kiváló tudósként és tudományszervezőként felismerte ezt. Reguly – eltekintve attól, hogy gyakran eltért a Baerrel egyeztetett tervektől – mély tisztelettel és bizalommal viszonyult Baerhez, s erre minden oka megvolt. Baer véleménye meghatározó volt számára:

„Ön elégedetten nyilatkozik arról a buzgóságról, amellyel a vogulok nyelvét tanulmányoztam, és gyűjteni törekedtem; a feladatomnak volt még egy másik oldala: eme nép életét, egzisztenciáját a saját körülményeik között kellett megragadnom, hogy a népet és a nyelvet a maga teljességében értem meg – ez mi más módon történhetett volna, mint a részleteken keresztül, a legkisebb részletekbe való behatolás útján...” (REGULY Antal levele Baerneknél Berjózovból, 1844. december 18. MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Ms 4758/74.)

Mint láhattuk, Reguly elképesztő tempóban és mennyiségben gyűjtötte anyagait. Erről írott beszámolóiban szabadkozik, hogy talán *túl sokat* gyűjtött, de minél több részletet megismer, annál többnek a rögzítését látja szükségesnek:

„Az itteni tartózkodásom első felében egyfolytában csak énekeket jegyeztem fel, mindig énekeket, ezekből több mint 90 ívnyit. Ön erre talán azt mondja, minek ilyen sokat gyűjteni; azonban ha az ember az elsőt leírta, akkor arra is kötelezve van, hogy így tegyen a másodikkal és az utolsóval is, annál is inkább, mivel ezek az énekek már csak néhány aggastyánnál léteznek még, akiknek rövid életével együtt ezek is elvesznek.” (REGULY Antal levele Baerneknél Berjózovból, 1845. január 16. MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Ms 4758/75.)

Hasonlóan nyilatkozik a térképészeti gyűjtéséről is:

„Talán nemsokára küldök majd Önnek egy etnográfiai térképet azokról a vidékekről, melyeket beutaztam, a Pelim torkolatától egészen a Jeges-tengerig. Ezen különösen az Urál hegységet fogja látni nagy részletességben, valamennyi időmáival, az egyes részeinek és magaslatainak, valamint az onnét eredő vízfolyásoknak az összes nevével együtt. Talán azt fogja majd mondani róla, hogy túl sok rajta a név, és ez a gondolat néha majdnem arra sarkalt engem, hogy szakítsam félbe a munkát. De honnan lehet azt tudni, hogy egyszer melyik név lesz majd a hasznunkra, és melyik nem; melyiket jegyezzük fel, és melyiket hagyjuk ki; csak az összes együttesen képezhet egy egészet, és csak az egészből lehet biztos eredményeket nyerni.” (REGULY Antal levele Baerneknak Berjozovból, 1845. január 16. MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Ms 4758/75.)

Reguly – mint láttuk – a terepen különböző szempontok alapján döntött további útjáról. Növekvő tudása tovább tágitotta érdeklődését, a helyszíni információk új kérdéseket vetettek fel, valamint a gyűjtés megismételhetetlenségére hívták fel a figyelmét. Naplójából tudjuk, hogy tudományos műveket is olvasott, és ezek is befolyásolták terveit.

„Leveléből az a kétely árad, hogy vajon nem titkoltam-e el Ön előtt bizonyos időre az útiterveimet. Államtanácsos úr; hogy ez a terv oly általános nemtetszést váltott ki, annak éppen az az oka, hogy túl korán közöltem Önnel; még túlságosan új volt, csupán néhány nappal a levelem elküldése előtt keletkezett Pelimben, és túlon túl kevésbé volt megfontolt és határozott, és ennél fogva oda vezetett, hogy nem értettek meg engem. Az alatt fejlődött ki, hogy etnográfiával foglalkoztam, innen való a határozottan etnográfiai jellege is, amely világosan rámutat az eredetére. Kalandot sem tartalmaz, mivel igen világosan közlöm, hogy az osztjások nyomait fogom követni, akiknek története most élen érdekel engem, és nem pedig a magyarok nyomait – az olyan nevekre való utalás, mint a »jugor« stb. ott egy nagyon rendezetlen álláspont, és csupán az általános érdeklődés miatt említettem meg, semmiképpen nem azért, mert döntő súlya volna a munkáim és a vizsgálataim irányaira nézve.” (REGULY Antal levele Baerneknak Berjozovból, 1844. december 18. MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Ms 4758/74.)

Eredeti célja: a magyar nyelv és nép eredetének, rokonságának keresése jelentősen megváltozott a terepkutatás során. A nyelv elsajátítása után olyan mélységbe ásta bele magát a manysi világba, hogy elsősorban a helyi adatok mindenre kiterjedő dokumentálása vált céljává.

„Így hát látja, hogy a jelenlegi munkámat nem korlátolt nemzeti célok hajtásával kezdtem, hanem a tudományt az emberiséghez fűződő viszonyában megragadva, saját magáért követem, és csak közvetett nemzeti célok állnak a szándékomban, amelyek az előbbi fejlődésének vannak alárendelve. Mióta tehát elhagytam Pétervárt,

csak általános tudományos célok lebegnek a szemem előtt; hogy az ezen a területeken összegyűjtött termés a nemzeti céljaink számára önmagában milyen hasznot hoz, azt ezeknek a munkáknak a teljes átnézése során külön kell majd megvizsgálnunk.” (REGULY Antal levele Baerneknak Berjuzovból, 1844. december 18. MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Ms 4758/74.)

Az Urál-vidéken töltött másfél év a rengeteg eredmény és a szoros kapcsolatok ellenére is a nélkülözésről és a nehézségekről szólt. A kezdetekben a legnagyobb kihívást a pénz elégtelensége jelentette, később a tervezés bizonytalansága, a tervek és a lehetőségek közötti eltérések, a külső elvárások és a saját teljesítendő terv összehangolásának reménytelensége nyomasztotta Regulyt – az ismeretlen tájon, nyelveken, kultúrákon túl. „Hosszú és nehéz utat tettem meg; sokat és sokáig túrtem. Ezért ha Önben a hosszú elmaradásom miatt esetleg elégedetlenség támadna velem szemben, úgy higgye el nekem, hogy nem vállalkoztam volna egy ilyen utazásra, ha a munkám kidolgozása nem kényszerített volna rá.” (REGULY Antal levele Baerneknak Berjuzovból, 1844. november 21. MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Ms 4758/73.)

Az uráli út eredménye nyelvtudása, nyelvészeti jegyzetei, hatalmas hanti és manyisi folklórgyűjtése, térképészeti adatai az Urál hegláncától a rénpásztorok kunyhójáig. Mindezek alapját az adatközlőkkel kialakított szoros kapcsolata vetette meg. Emellett Reguly mindenén át kitartó munkájára volt szükség: „*Egyetlen szabályt ismerek csak – ez a munka, és teszem is ezt olyan beletörődéssel, hogy fáradtság érzését nem ismerem, hanem éjjel-nappal egyre halmozom az anyagot, öröm és szenvedés nélkül.*” (REGULY Antal levele Baerneknak Vszevolodo-Blagodatszkójából, 1844. január 12. MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Ms 4758/69.)

Volga-vidék – végkimerülésig

Reguly kimerülten, de gazdag anyaggal indult vissza 1845 tavaszán Berjuzovból át az Urálon az európai oldalra. Kutatásait a Volga-vidéken folytatta, ahol már másfél évvel korábban elkezdte kialakítani kapcsolatait. Kazanyban fő támasza Karl Fuchs professzor volt, akinél élénk társasági élet is zajlott. Fuchs feleségével együtt a környék néprajzát is tanulmányozta, így feltehetően sokat segített Regulynak kialakítani kutatási terveit. Az európai oldalon teljesen más környezet fogadta a kutatót: nagyvárosok, járható utak, földműves kultúrák, egyházi és állami intézmények, köztük a nyelvkutatásban központi szerepet játszó papi szemináriumok. A megváltozott körülmények új módszereket kívántak, ám Regulynak mindenen előtt egészségi állapotán kellett javítania, hogy egyáltalán ismét munkaképes legyen. Ehhez a Kazanyhoz közeli Raifa kolostora nyújtott számára lehetőséget, ahol a pihenés mellett a terephez is közelebb került. Amint erőre kapott, nyelvmesterért küldetett, ám munkája elé folyamatosan akadályok gördültek. Nehezen talált megbízható segítőt, és a nyári időszak egyáltalán nem kedvezett a gyűjtésnek a földművelő lakosság körben. Reguly jelentős területeket utazott be, ám erről csak leveleiből értesülünk, hiszen naplójából hosszú időszakokra hiányoznak a bejegy-

zések. Mordvin, mari (cseremis) nyelvi gyűjtései mellett a csuvas nyelvvel is foglalkozott. Emellett mindkét mordvin csoporttól, az erzáktól és a moksáktól is gyűjtött néprajzi tárgyakat, bár ezek beszerzési helyét és módját nem ismerjük – akár vásáron is beszerezhetette őket.¹³ Gyűjteménye egy új forrástípussal bővült: kéziratos nyelvtanokat, szövegeket hozott haza mások tollából.

Bár Volga-vidéki útja ugyanúgy másfél évig tartott, mint szibériai kutatása, a két időszak eredményei nagyon eltérőek. Ennek fő oka nyilván Reguly állapota volt. Emellett amikor Berjozovból elindult, úgy tervezte, hogy manysi és hanti gyűjtésének feldolgozása előtt nem kezd újabb kutatásokba. Kazanyban azonban az Akadémia felkérése várta, hogy folytassa gyűjtéseit, és erre nem mondhatott nemet. A tőle megszokott alaposággal végezte tehát nyelvészeti gyűjtését, a teljes nyelvi leírásokat célozva meg. Részben a nehézségek, részben a saját magával szemben támasztott követelmények miatt Volga-vidéki kutatóútja is egyre nyúlt. Reguly a végletekig kimerült, emellett állandó anyagi gondjai voltak, melyek megszűnésére – bárhová is ment – nem számíthatott. Nyomorúságos állapotában az is felmerült benne, hogy Szentpétervár elkerülésével egyenesen Magyarországra utazik, de végül az észérvek – és Baer határozott kérése – meggyőzték arról, hogy oroszországi utazását Péterváron fejezze be, ahová 1846 augusztusában meg is érkezett.

A térkép – az első tudományos összegzés

Fő pártfogóját, Baert nem találta Péterváron, Reguly ügyeit a volgai út végén átvette Christian Martin Frähn és Ernst Kunik. Reguly távollétében, 1845-ben – Baer hathatós közreműködésével – megalakult az Orosz Földrajzi Társaság, amely első saját szervezésű expedícióként az Urál tudományos feltérképezését tervezte. Reguly térképészeti anyagai ezért igen fontosak voltak a Társaság számára, így felkérték őt, hogy hazautazása előtt dolgozza fel vázlatait. Kézenfekvő volt, hogy helyben foglalkozzon e témával, ahol elérhetőek a szükséges források, például a korábbi térképek. A Társaság segítséget is nyújtott Reguly számára egy rajzoló személyében. A kézzel rajzolt térkép hihetetlen adatgazdagságról tesz tanúbizonyságot. Egyetlen példányát ma is az Orosz Földrajzi Társaság archívumában őrzik (Lsz: 278, K17774), készült azonban belőle – kifejezetten a tervezett expedíció tagjai számára – egy könyvnyomatos változat, amelyből Reguly is kapott példányokat. Az 1846-ra datált térkép, „Az Északi-Urál néprajzi és geográfiai térképe” lett Reguly egyetlen publikációja hatalmas gyűjtéséből (REGULY, 1846). Jelen tanulmányunk szempontjából az a kísérőtanulmány a legfontosabb, amelyet Reguly levél formájában írt Peter von Köppen akadémikusnak. A német nyelvű eredeti szöveg feltehetően eltűnt, nyomtatásban azonban a Társaság folyóiratában megjelent orosz nyelven (REGULY, 1849). Magyarul először PÁPAY József publikálta 1906-ban. Reguly a magyarázatok során fejt ki, hogy mely szempontok alapján, milyen módszerekkel gyűjtötte adatait, mit miért és hogyan tüntetett fel a térképen.

¹³ Köszönjük Lehtinen Ildikó személyes közlését.

Az Urálban a zord időjárás és terepi viszonyok okán már önmagában az utazás is rendkívüli teljesítménynek számított, azonban Reguly nem csupán utazott, hanem emberfeletti munkával igyekezett minden információt dokumentálni, amelyet az általa bejárt, az európai ember számára addig jórészt ismeretlen területekről és az ott lakó népekről megtudott. Terepi tevékenysége során nagy mennyiségű földrajzi és topográfiai adatot is gyűjtött, és ezen anyagai közül kiemelkedő jelentőségűek a kéziratos térkép-vázlatok, amelyek később a nagy uráli térképének is alapjául szolgáltak. Reguly a vázlatok elkészítését azért tartotta szükségesnek, hogy a feljegyzett nyelvészeti és néprajzi információkat a földrajzi térben is elhelyezze, márpedig ennek leglátványosabb formája a térkép.

A térképezést Reguly nem műszeres felmérés útján, hanem szemmérték szerint, a terepi objektumok egymáshoz képest történő felvételezésével hajtotta végre. Annak ellenére, hogy a topográfiai pontosság felvételezés nem szerepelt a céljai között, munkái meglehetősen hűen adják vissza a múltbéli terepi viszonyokat.

A terepmunka eredményességéhez nagyban hozzájárultak Reguly egyéni képességei és jellembeli tulajdonságai, illetve az a tény, hogy ő nem gyarmatosító szándékkal érkezett. Kivételes szorgalma és nyelvérzéke révén mindenütt könnyedén meg tudta magát értetni a helyiekkel. Kiváló kapcsolatteremtő képességének köszönhetően gyorsan elnyerte a helyiek bizalmát, akik készséggel osztottak meg vele minden információt, és amiben csak lehetett, a segítségére voltak.

Reguly térképező munkáját nehezítette, hogy a helyi lakosok körében összegyűjtött távolságadatok nem mindig rendelkeztek határozott mértékegységgel. Egy egész vagy félnapi távolság gyalog vagy rénszarvasszánon megtéve, továbbá a nyári, őszi vagy téli napi távolság, a szürkületi vagy ebugatási távolság (ameddig a kutyaugatás elhallatszik) mind olyan meghatározások, amelyek megfelelő értelmezése az európai ember számára nem volt egyszerű feladat. További nehézséget okozott, hogy a távolságok ilyen módon történő megadása nagyban függött az adatközlő személyek egyéni elképzeléseitől. Reguly a különféle közlésekből származó adatokat összevetve igyekezett megállapítani az utak tényleges hosszát. A munka szempontjából sokat számított, hogy Reguly olyan őslakosokkal is találkozott, akik a távolságokat vesztben (korábban használatos orosz hossz mértékegység) is ki tudták fejezni.

A Reguly-térkép legfőbb értéke a páratlanul gazdag névanyagában rejlik: számos földrajzi nevet, magyarázó megírást és távolságadatot tartalmaz, amelyek jelentős része első kézből származó forrásként hasznosítható az uráli területek nyelvészeti, néprajzi és történeti-földrajzi kutatásaihoz.

Reguly térképes névgyűjtése igazi értékmentő munka, mivel az adatközlői révén a terepelemek elnevezéseit sok esetben olyan nyelveken rögzítette, amelyek akkoriban még nem rendelkeztek írásbeliséggel. A nevek csupán szójhagyomány útján terjedtek, így jóval gyorsabban kikerülhettek a köztudatból. Nem véletlen, hogy a Reguly által felkeresett terepi objektumok nagy része a későbbi kiadású térképeken már jórészt név nélkül, vagy egészen más (nyelvű) névalakokkal szerepel (GULYÁS, 2019).

1847 januárjára készült el Reguly a fogalmazvánnyal, és a térkép könyvatos sokszorosítását meg sem várva elindult végre hazafelé. Példányait német gyógyfürdőkben töltött kúrja alatt kapta meg.

Újra itthon – palóckutatás és a tudományos közeg

1839 után Reguly 1847 októberében lépett ismét magyar földre. Ekkor Pestre is ellátogatott, és találkozott Toldy Ferencsel, az Akadémia titkárával, akivel az útja során tartotta a kapcsolatot. Átadta néprajzi tárgygyűjteményét,¹⁴ majd hosszas németországi gyógykezelésre utazott. Kutatásai itthon nagy sikert arattak, és mindenki az eredményeket várta. Egyrészt azt, hogy Reguly nyilatkozik a magyar és a finnugor nyelvek rokonságáról, másrészt hogy gazdag anyagát feldolgozza. Erre többféle terv született; az addigra Európa-szerte ismert tudósak Toldy javasolta, hogy Németföldön, megfelelő tudományos közegben fogjon hozzá a munkához. Regulyt az egészségi állapota azonban éveken keresztül megakadályozta a komoly szellemi munkában. Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idejét is betegen töltötte.

A megváltozott politikai környezet nem kedvezett a magyar eredet kérdésének. Reguly számára Toldy főkönyvtárosi állást biztosított a pesti Egyetemi Könyvtárban, amelyet Reguly 1850-ben foglalt el. Munkáját szakszerűen végezte, éves szabadságain pedig a következő években továbbra is gyógyfürdőkbe járt. Ugyancsak 1850-ben megírta akadémiai székfoglalóját (REGULY, 1850), és SZÍJ ENIKŐ (é. n.) kutatásaiból azt is tudjuk, hogy rendszeresen részt vett az Akadémia ülésein, tudományos és társasági körökben szívesen osztotta meg tudását másokkal. Egy dolgot nem tett: amit a legjobban vártak tőle – eredményeinek közzétételét. 1853-tól aktívabbá vált; oroszországi barátjának, A. Kuniknak írt levelében (MAY, 1990, 48.) úgy nyilatkozott, hogy mintha „tetszhalott állapotból” ébredt volna fel: ekkorra heverte ki az utazással járó megpróbáltatásokat.

Térképészeti tevékenysége felélénkült, amikor az Orosz Földrajzi Társaság expedícióinak eredményei megjelentek. Reguly Pesten és Bécsben is tartott előadást; bécsi találkozásai ismét a legmagasabb körökig vezettek, Németországban pedig a tudományos élet vezető egyéniségeivel találkozott.

Itthon a finnugor gyűjtések feldolgozása helyett magyar terepmunkába kezdett az Alföldön és a palócoknál – az akkor legarchaikusabbnak vélt táji csoportnál, akik iránt Oroszországban is jelentős érdeklődés volt. 1857-ben hat hetet töltött a palócoknál, ezalatt tájnyelvi, néprajzi, gazdasági adatokat gyűjtött. Embertani vizsgálataihoz egy új eszközt vezetett be: a fényképezőgépet. A fényképekhez részletes adatokat írt, elsősorban embertani megjegyzésekkel, ám a vizsgált emberekkel nem alakított ki szorosabb kapcsolatot, nem töltött velük sok időt. Terepmunkájának legizgalmasabb újítása

¹⁴ Reguly már Finnországból küldött leveleiben, majd oroszországi utazása alatt is említi, hogy néprajzi tárgyak gyűjtésébe kezdett. 1847-ben érkeztek meg a Magyar Tudományos Akadémiához a Reguly által gyűjtött tárgyak, melyeket a kutató segített rendezni. Ez alapján készülhetett az a jegyzék, amely 92 tételt tartalmaz, rövid leírásokkal. Az MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, RAL 38/1847 jelzetű dokumentum nem Reguly kézírásával készült, a tartalma azonban egyértelműen Regulyhoz köthető. A tárgyak a Nemzeti Múzeum különböző táraihoz kerültek, ám sorsuk elég hányatott volt, egy részüket moly- és egyéb kártevő kár miatt meg kellett semmisíteni. A gyűjtemény néprajzi része ma a Néprajzi Múzeumban található. Részletes bemutatása BALASSA (1954), KODOLÁNYI (1959) és KEREZSI (2008) írásaiban olvasható, és a Reguly Archivum honlapon is – új eredményekkel kiegészítve – megtalálható.

kétségtelenül a terepi fényképezés, melynek eredménye – maguk a fotók – ugyan nem maradtak fenn, de a leírások őrzik a Reguly által fontosnak tartott adatokat, és igazolják, hogy Reguly e technika használatával is élen járt kortársai között.

Elete utolsó évében Toldy Ferenc ráhatására, Hunfalvy Pál segítségével nekifogott manysi adatainak rendezéséhez. Együtt olvasták a szövegeket, Reguly pedig magyarázatokat fűzött az adatokhoz. Hunfalvy szerint jól haladtak, és Regulyt is lelkesítette a munka. A nyári szünet alatt azonban Reguly váratlanul, 39 évesen meghalt. Hagyatékának feldolgozását Hunfalvy kezdte meg (HUNFALVY, 1864). Ezt követően viszont évtizedekig kellett várni, míg elszánt tudósok – Munkácsi Bernát és Pápay József – a gyűjtés helyszínére utazva megfejtették a hagyatékot, majd a kéziratokat itthon nyelvészek sora – Budenz József, Zsirai Miklós, Beke Ödön – feldolgozta és kiadta. Csak ez után rajzolódt ki Reguly munkájának nagyszerűsége.

Összegzés

Ha végigtekintünk Reguly Antal életén és munkásságán, tulajdonképpen egyetlen nagy utazással leírhatjuk. Diákkorától kezdve lételeme volt az utazás; kíváncsiságát és tudásszomját élesszemű megfigyelésekkel elégítette ki. Tudása, szorgalma és nem utolsósorban megnyerő személyisége révén szívesen látott vendég volt a legkülönbözőbb helyszíneken és társaságokban. Itthon családi háttere, utazása alatt tudós és tekintélyes emberek ajánlásai, majd a Magyar Tudományos Akadémia támogatása biztos társadalmi háttérrel nyújtott számára. Ettől függetlenül állandó, nyomasztó anyagi problémák kísérték. Ezen keretek között végezte kutatómunkáját ismeretlen nyelveken, terepeken, kultúrákban úgy, hogy a tudomány és saját maga szigorú elvárásainak megfeleljen. Figyelme mindenre kiterjedt, és – elsősorban manysi kutatásai alatt – különösen szoros kapcsolata alakult ki a kutatott néppel. Ez utóbbi nélkül elképzelhetetlen lett volna annyi anyagot összegyűjtenie, hogy a finnugrisztika, a manysi és a hanti nyelv kutatása, a néprajz, a folklorisztika, a térképészet és a fizikai antropológia is alapítóként tekintsen Reguly Antalra.

Kéziratos források

- Reguly Antal levelei szüleinek. MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Ms 4754/127–175.
- Reguly Antal levelei K. Baerneck. MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Ms 4758/66–83.
- Reguly Antal gyűjtése: vegyes dalok. MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Magyar Nyelvtudomány 4r. 7/2.
- Reguly István levele Toldy Ferencnek. MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, MIL 4r. 88/37.
- Reguly Antal Calendariuma. MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Magyar Nyelvtudomány 16r. 22.

Reguly Antal: Szamojéd tanulmányok. Sukerje, 1844. MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Nyelvtudomány 2r. 54.

Reguly Antal: Finnlandi Uti Jegyzetek. MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Történelem Földr. 4r. 25.

Irodalom

BALASSA Iván

1954 Reguly Antal néprajzi gyűjteménye. *Néprajzi Értesítő*, 36, 47–66.

CSÚCS Sándor

2019 *Reguly Antal. Élete és Műve*. Budapest, Reguly Társaság.

GULYÁS Zoltán

2019 *Reguly Antal térképészeti munkássága*. Zirc, Reguly Antal Múzeum és Népi Kézműves Alkotóház.

GYARMATHI Sámuel

1799 *Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata. Nec non vocabularia dialectorum tataricarum et slavicarum cum hungarica comparata*. Göttingae.

HALTSONEN, Sulo

1958a Antal Reguly: Vatjalaismustiinpanot. (Aufzeichnungen über den Voten), 1841. *Journal de la Société Finno-Ougrienne (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja)*, 60, 3, 5–62.

1958b Reguly Antal vót gyűjtése 1841-ből. *Nyelvtudományi Közlemények*, 60, 2, 269–274.

HUDI József

1984 Reguly Antal utazásai 1839-ben. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 16, 401–412.

HUNFALVY Pál

1864 *A vogul föld és nép*. Reguly Antal hagyományaiból kidolgozta Hunfalvy Pál. Pest, Emich Gusztáv Könyvnyomdája.

KEREZSI Ágnes

2008 Reguly Antal gyűjteménye a Néprajzi Múzeumban. *Néprajzi Értesítő*, 89, 183–201.

KODOLÁNYI János

1959 Reguly Antal néprajzi tárgy-gyűjteménye. *Néprajzi Értesítő*, 41, 283–302.

MAY István

1990 *Reguly Antal A. A. Kunikhoz írott levelei 1845–1855*. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei, Új sorozat 25/100/.) Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára.

A. MOLNÁR Ferenc

1985 *Régi Kalevala (Reguly Antal Régi Kalevala-fordítástöredéke)*. Kecskemét, Magyar–Finn Kulturális Egyesület.

- 2003 *Reguly Antal finn népköltészeti fordításai*. Közzéteszi, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta A. MOLNÁR Ferenc. (Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár. Kiadványok 5.) Debrecen, Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék.

NAGY Zoltán

- 2024 „Ez azonban több itt mint puszta ital”. A vodka és a nyugat-szibériai őslakosok a 19. század végi magyar forrásokban. *Ethno-Lore: A HUNREN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézetének Évkönyve*, XLI, 57–82. <https://doi.org/10.58449/EL.2024.03>

PÁPAY József

- 1905 *Osztyák népköltési gyűjtemény. Reguly Antal hagyománya és saját gyűjtése alapján közreadja Pápay József*. (Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása, V. kötet.) Budapest, Hornyánszky V. ny.
- 1906 Reguly Antal urali térképe. *Földrajzi Közlemények*, 34, 8, 350–370.

REGULY Antal

- 1846 *Ethnographisch-geographische Karte Des Nördlichen Ural Gebiete Entwörfen auf einer Reise in den Jahren 1844 und 1845 von Anton v. Reguly*. St. Petersburg.
- 1849 Perevod' pis'ma vengerskogo puteshestvennika G-na Reguly k' chlenu Russkogo Geograficheskogo Obshchestva, akademiku P. I. Keppenu ot' 21 Janvarja 1847 goda. *Zapiski Russkogo Geograficheskogo Obshchestva*, 3, 159–175.
- 1850 *A dzungár nép és annak a magyarral állított fajrokonsága*. Pest.
- 1994 *Magyarországi jegyzetek*. Szerkesztette és közreadja SELMECZI KOVÁCS Attila. (Series Historica Ethnographiae 8.) Budapest, Néprajzi Múzeum.

RUTTKAY-MIKLIÁN Eszter

- 2009 A forrásoknál. Reguly Antal adatai az Uralban élő népek kapcsolatairól (Az urali nyenyecokról). In: OSZKÓ Beatrix (szerk.): *Tanulmányok a finnugrisztika és a nyelvtörténet köréből*. 91–135. Budapest, Nyelvtudományi Intézet.

SAJNOVICS János

- 1770 *Demonstratio idioma ungarorum et lapponum idem esse*. Regiae scientiarum societati danicae praelecta et typis excusa Hafniae.

SZÍJ Enikő

- é. n. *Reguly és a tudomány „zománcza”*. Életrajzi és kortörténeti adalékok 1. Válogatta, szerkesztette, írta SZÍJ Enikő. (Bibliotheca Regulyana 6.) Budapest, Finnugor Népek Világkongresszusa Magyar Nemzeti Szervezete – Tinta Könyvkiadó.

TARDY Lajos

- 1954 *Balugyánszky Mihály*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

TOLDY Ferenc

- 1850 *Reguly-album*. Pest, Reguly Társaság.

VÁNDOR Anna

2009 Az antropológus Reguly adatközlői. *Nyelvtudományi Közlemények*, 106, 306–342.

ESZTER RUTTKAY-MIKLIÁN – ZOLTÁN GULYÁS

CHANGING PLANS, CHANGING CONDITIONS, CHANGING RESULTS.
ANTAL REGULY IN THE FIELD

The study explores the evolution of Antal Reguly's (1819–1858) interests, scientific plans, and personal and professional relationships. It addresses these issues chronologically, but it does not attempt to provide a detailed biography since many works on the history of science have already covered this. It focuses on three main themes: how Reguly's deepening knowledge influenced his research designs and methods, his engagement with the cultures and languages he studied, and his reflections on his own and others' research findings. The authors have relied primarily on Antal Reguly's manuscript legacy as a source, and they have been working on its digital publication, particularly the ego documents, since 2018. While previous literature has used excerpts from these sources, their comprehensive text-based exploration has allowed them to work with a broader dataset. This paper aims to outline the journey of an educated Hungarian law student in the Hungarian Reform Era who became a renowned European scholar through a prolonged process of learning, research, and personal development. However, the paper does not summarize the full range of archival sources; it provides an introduction to the potential for research on specific sub-topics once the manuscript legacy is published. The resources will be available starting in November 2024 on regulyarchivum.hu.

Keywords: Antal Reguly, Finnish, Mansi, Khanty, ethnography, linguistics, cartography, biography, life-path, self-reflection, research plans, history of anthropology